

K 90. výročí úmrtí Lva Nikolajeviče Tolstého

Lev Tolstoj: O socialismu

Poselství z Jasně Poljany do Prahy devadesátileté dávnosti.

O vlivu osobního lékaře Slováka D. Makovického na literární činnost jasnopoljanského apoštola

ŠTĚPÁN KOLAFA, Praha, Česká republika

1.

Na rozdíl od svých současníků hledal velký ruský romanopisec a myslitel Lev Tolstoj (1828 – 1910) jako ideální anarchista alternativní cesty společenského vývoje a překonávání bída své doby. Odmítal stát, zápolení politických stran, války a místo slepého střetávání společenských protikladů se hybatelem společenského pokroku mělo stát vnitřní mravní sebezdokonalování lidí nezávisle na jejich společenském postavení. V tomto ohledu šel sám příkladem. Přes svůj šlechtický původ, podepřený důchody ze statkářského hospodářství a autorských honorářů, chtěl se na sklonku života zřici půdy ve prospěch rolníků a autorských práv ve prospěch všech.

V první dekádě našeho století jeho světová mravní autorita vrcholila. Jeho celoživotní umělecké a myšlenkové dílo se těšilo zájmu celého vzdělaného světa a Jasná Poljana se stala novodobou Mekkou. V tomto zájmu zaujímala česká veřejnost místo nejpřednější. Svůj podíl na tom měla skutečnost, že jeho osobním lékařem se stal Slovák Dušan Makovický, odchovanec pražské lékařské fakulty, bytostně spjatý nejen se slovenským, ale i českým prostředím. Jeho prostřednictvím se Češi lehko dostávali do blízkosti Tolstého. Jen namátkou připomeňme, že 28. března 1910 se u Tolstého potřetí objevil T. G. Masaryk, který svého hostitele podstatně ovlivnil při psaní jeho **předposlední statě** O šílenství (O sebevraždě).¹

Kdo ale tehdy kromě několika zasvěcenců věděl, v jaké životní situaci se věhlasný dvaasmdesátiletý stařec nacházel a proč musel nakonec 7. (20.) listopadu 1910 naposledy vydechnout jako šťvanec na zapadlé železniční stanici Astapovo! Jedním z těch zasvěcenců byl právě Dušan Makovický. Tolstoj ještě dýchal, ale o jeho pozemské i duchovní dědictví se již rozhořel nelítostný boj dvou soupeřících stran, který nakonec Tolstého z Jasně Poljany vyhnal a uspišil jeho smrt. Stoupenci Tolstého všemožně úsilí svého učitele v otázce zřeknutí se půdy a autorských práv podporovali – tuto stranu reprezento-

¹ Při datování událostí v Rusku užíváme vždy na prvním místě datování staré a je-li to nutné, uvedeme v závorkách i datování nové; při datování událostí v Čechách postupujeme opačně – na prvním místě je datování nové a v závorkách staré.

val Vladimír Grigorjevič Čertkov – žena Tolstého Sofie Andrejevna naopak chtěla pozemské statky a autorské honoráře uchovat pro své děti. V sobotu 2. října 1910 zaznamenal Makovický ve svých Jasnopoljanských zápiscích vyprávění Sergeje Lvoviče o svých rodičích, jaký je mezi nimi rozdíl. „*Svým původem je Sofie Andrejevna buržoa, s městskými buržoazními názory, které L. N. vystát nemohl,*“ řekl tehdy syn o své matce. „*Před třiceti lety žili skromně, vychovávali děti. Potom nastal náhlý zlom. Tehdy se měli rozejít.*“

2.

V polovině srpna 1910 zůstávalo Tolstému do konce života necelého čtvrt roku a rodinné drama se odvíjelo tak, jako by byl v plné síle. Tehdy byl spolu se Sofií Andrejevnou a Makovickým u své dcery Taťjany Lvovny, provdané Suchotinové, v Kočetách Orlovské gubernie. Tam za ním byla z Jasně Poljany odesílána došlá korespondence. Rodinné drama se odvíjelo i zde. Sofie Andrejevna jej citově vydírala hrozbami, že se utopí či si jinak ublíží, bude-li se jen s Čertkovem stykat.

Za této situace koncipoval v Praze dopis Tolstému mladý zapálený novinář Karel Půlpán (1885 – 1914), od roku 1908 redaktor čtrnáctidenníku Mladé Proudý, orgánu mládeže České strany národně socialistické Václava Klofáče. Ještě nedávno, 30. července 1909, stál Půlpán spolu se svými druhy před senátem zemského trestního soudu v antimilitaristickém procesu, ve kterém byl odsouzen ke třináctiměsíčnímu žaláři. Pro chatrné zdraví sice trest zatím nastoupit nemusel, ale hrozba vězení nad ním visela jako Damoklův meč. Ale ani to nezmírnilo jeho zápal. „*Poněvadž jsme utlačováni národně jako malý nesvobodný národ, národem silnějším, bráníme se a poněvadž jako dělníci jsme utiskováni hospodářsky a sociálně bráníme se též,*“ napsal v úvodu svého článku Náš socialismus na stránkách 24. čísla Mladých Proudů z 15. listopadu 1910.

Pro dělnickou mládež národně sociální chystal Půlpán právě vydání Čítanky dělnické mládeže, do níž chtěl zařadit ukázky z tvorby českých i zahraničních autorů. K účasti vyzval desítky známých i méně známých českých autorů, literátů, novinářů, politiků – Viktora Dyka, Adolfa Heyduka, S. K. Neumanna, Václava Klofáče a další, ze zahraničních autorů se měl hlavním magnetem stát Tolstoj. Dne 16. (3.) září 1910 napsal Tolstému první dopis. Vyličil v něm, jak je národně socialistická mládež kvůli mírovému hnutí pronásledována, jak bylo 44 obviněných v antimilitaristickém procesu odsouzeno celkem na dvacet šest let „těžkého žaláře“. A pokud jsou tito ve vězení, chce redakce Mladých Proudů vydat Čítanku dělnické mládeže se statemi „socialistickými a národohospodářskými“. Na jejich prosbu žádá proto redakce Mladých Proudů odezvu i od Tolstého, chtěli by do Čítanky zařadit alespoň jeho krátké vyjádření.

Dopis došel do Jasně Poljany 9. (22.) září. Mezitím se v Kočetách dále odvíjelo rodinné drama. „*Ach, Dušan Petroviči, je to horší a horší; všechno spěje k horšímu,*“ stěžoval si Tolstoj Makovickému, kterého podle ruského zvyku oslovoval křestním jménem a jménem po otci. Sofie Andrejevna nakonec 12. září Tolstého v Kočetách zanechala a vrátila se do Jasně Poljany. Makovický působil u Tolstého nejen jako jeho osobní lékař, ale i jako sekretář. Podával mu informace o minulosti, současnosti i tužbách národů celého světa a zvláště západních a jižních Slovanů, co zpravidla ruským vzdělancům,

uzavřeným do svého ruského světa, chybělo, přepisoval donekonečna jeho nové práce, pomáhal mu ve vedení rozsáhlé korespondence, k čemuž měl nevšední předpoklady. Nejenže znal německy, francouzsky, anglicky, ale znal i všechny jazyky západních a jižních Slovanů a taky maďarčinu, tedy jazyky, které v okolí Tolstého nikdo neovládal.

3.

Toho dne 14. (27.) září tlumočil Makovický Tolstému v Kočetách obsah českého Půlpánova dopisu. Bezprostřední reakci Tolstého neznáme, z nepřímého svědectví je však zřejmé, že psát nový příspěvek nehodlal. Domníval se, že Půlpánovi postačí některé starší materiály s antimilitaristickou tematikou. A tak Makovický vzápětí po rozhovoru s Tolstým, ještě téhož dne, odeslal Čertkovovi do Jasenok u Jasně Poljany dva korespondenční lístky. V prvním adresáta žádal, aby na adresu: Karel Půlpán, redaktor, Praha-Vršovice, Bohemia – Austria odeslal ruskou brožuru Pis'ma Petra Vasil'jeviče Ol'chovika a jednu či dvě brožury o ruské rolnické sektě duchoborců, jejíž stoupenci odmítali vzít do rukou zbraň. V případě první brožury šlo o dopisy mladého duchoborce z Charkovské gubernie, odsouzeného za odmítnutí vojenské služby do Irkutského disciplinárního praporu. Je zajímavé, že Makovický žádal o odeslání této ruské brožury, ačkoliv ji ještě před svým odchodem do Jasně Poljany v roce 1897 vydal ve slovenském přetlumočení v Žilíně jako 11. sešit své edice Poučné čítanie. Ve druhém korespondenčním lístku žádal, aby Půlpánovi odeslal Rozhovor L. N. Tolstého s tulskými socialisty z roku 1908, zaznamenaný stenograficky sekretářem Tolstého N. N. Gusevem. Nadvakrát psal Čertkovovi zřejmě proto, že se s Tolstým k Půlpánově žádosti během dne vracel. A do třetice odeslal Makovický téhož dne dopis i Půlpánovi, aby ho informoval, jaké materiály mu budou Čertkovovým prostřednictvím odeslány.

O reakci Tolstého na první Půlpánův dopis, o následné odpovědi Makovického do Prahy, jakož i o obsahu druhého Půlpánova dopisu Tolstému ze 4. října můžeme nepřímo soudit podle obsahu Půlpánova dopisu Makovickému z téhož 4. října:

Praha, dne 4. října 1910

Ctěný pane!

Současně píšu též hraběti Lvu Nikolajeviči Tolstojovi, zasílám brožuru o procesu (antimilitaristickém – Š. K.) a několik čísel našeho listu. Prosím Vás snažně přimluvit se u něho ať nám pošle něco, znáte jistě české poměry a víte jak jsme pronásledováni. Chceme „Čítankou“ dokumentovat naše kulturní a osvětové snažení, dokázati tak, že máme na mysli jen a jen výchovu chudé dělnické mládeže. Do knihy přispějí též četní čeští spisovatelé jako Hejduk, Machar, Sova a jiní a veškerá mládež naše čítající již dnes na 20. 000 členů v Čechách a 6.000 v Krajině a Přímoří (Slovinsko) bude velkému slovenskému mysliteli vděčna za jeho projev. Zároveň děkuji i Vám pane doktore za Vaši ochotu a prosím Vás, abyste nám slíbené poslal brzy. Čítanku hned po vyjití zašleme. Jestli ji dohotovím já, nevím ještě, byl jsem odsouzen pro články o antimilitarismu v Ml. Proudech na 13 měsíců těžkého žaláře, ale nastoupení trestu bylo mi odročeno pro nemoc. Než nastoupím trest chci knihu odevzdati veřejnosti.

S úctou K. Půlpán, Praha Vršovice 353.

K podpisu je připojeno razítko: „Karel Půlpán, redaktor Ml. Proudů“. Půlpánova „snažná“ prosba k Makovickému ukazuje, že Tolstoj na první Půlpánův dopis odpovídat nechtěl, tím spíše nechtěl reagovat novou statí, a že jestliže své stanovisko v tomto ohledu změnil, bude to zásluha spíše Makovického než pisatele dopisu.

4.

Do Jasně Poljany se Tolstoj s Makovickým vrátil z Kočet 22. září (5. října), tedy den po odeslání druhého Půlpánova dopisu. Vrátil se vlastně kvůli Sofii Andrejevně. Na následující den totiž připadalo významné životní jubileum Tolstých – 48 let jejich sňatku. Ale smír a klid mezi manželi nenastal ani v tento den. Zato v Jasně Poljaně zapůsobily oba Půlpánovy dopisy. Makovický, jak ještě uvidíme, vyvinul nemalé úsilí, aby Tolstého pro odpověď Půlpánovi získal. Již 26. září (8. října) Makovický v Jasnopoljanských zápiskách zaznamenal: „*L. N. Tolstoj se mne včera večer dotazoval: jak se má obrátit k českým národním socialistům. Žádají stat' socialistického či ekonomického zaměření.*“ To byla reakce na druhý Půlpánův dopis. A následujícího dne, 27. září, se v Tolstého deníku objevila poznámka: „*Začal jsem psát České mládeži.*“

Na tomto místě upozorňujeme, že se při citování záznamů Makovického nespokojujeme jen s redakčně upraveným tiskem jeho čtyřsvazkových Jasnopoljanských zápisků, vydaných ruský v Moskvě v roce 1979, ale že současně nahlížíme i do redakčně neupravených a tedy necenzurovaných rukopisných originálních sešitů díla Makovického.

Další redakčně upravený a ne zcela jasný záznam Makovického pochází z 28. září: „*Ve večerních hodinách po obědě (...) prosil L. N. přinést mu Masarykovu knihu o socialismu (našla se v knihovně v němčině). – L. N. píše českým národním socialistům (Půlpánovi, redaktoru 'Mladých Proudů' pro 'Čítanku mládeži') a u Brokgauze přečetl o socialismu, kde v bibliografii našel Masarykovu knihu o socialismu, čemuž se zaradoval.*“

Mnohem jasnější je záznam Makovického v originálním sešitě pod 29. září: „*(L. N.) mi řekl, že pokračuje v psaní statě (dopisu) českým (národním) socialistům a nadiktoval mi část ze Zapisníku: v této souvislosti čte Masarykovu knihu o socialismu. 'Jaká je to překrásná kniha. Za jeho přítomnosti jsem o ní nevěděl. Těší mne, že se Masarykova kniha v literatuře o socialismu u Brokgauze uvádí na prvním místě. 'Jak je v ní krásně vyloženo socialistické učení (...). A jak hloupé je učení Marxovo. Ten od samého počátku odmítá náboženství jako přežitek, v jeho pojetí jsou všechny životní otázky řešeny ekonomicky (...) a ví, jaký bude ekonomický řád.'* – L. N. hanil svoji stat' o socialismu (a říkal), že se zabývá hloupostmi. (Zdá se, že použil srovnání, že je to nicotnější než portugalská revoluce).“

V redakčně upravené podobě z roku 1979 jsou právě citovaná slova uhlazena a zní: „*(L. N.) mi řekl, že pokračuje v psaní statě (dopisu) českým (národním) socialistům a nadiktoval mi část ze Zapisníku. V této souvislosti čte Masarykovu knihu o socialismu. Věděl jsem o ní když zde byl. Uvádí se v literatuře o socialismu u Brokgauze. Jak je v ní vylíčeno socialistické učení!*“ Rozdíl mezi původním svědectvím Makovického a upraveným textem pro tisk z roku 1979 je patrný.

Na tomto místě se musíme na chvíli zastavit.

Druhý Půlpánův dopis a přímluva Makovického Tolstého přiměly, aby se přece jen k žádosti vyslovil. Do konce jeho života zbývalo neuvěřitelných pět týdnů a on se chystal napsat celou stať. Byla to jeho stať poslední. Psát začal 27. září. Tu radostnou informaci ovšem Makovický neopomenul sdělit dopisem Půlpánovi do Prahy. A dost možná, že právě v tomto dopise doporučil Půlpánovi uveřejnění i historie odmítnutí vojenské povinnosti Andreje Ivanoviče Kudrina (1884 – 1916), samarského rolníka a stoupence sekty duchoborců. Ten se nedávno vrátil z vězení, pobýval v Jasenkách u Čertkova, kde V. F. Bulgakov jeho vyprávění zaznamenal. To vyprávění se 19. září dostalo do Jasně Poljany a Tolstoj se o něm vyslovil: „Pěkně napsáno.“ Jako samostatná publikace vyjde vyprávění u I. Ladyžnikova v Berlíně v roce 1911 pod názvem Co Andrej Ivanovič Kudrin vyprávěl Tolstému, ale ještě předtím se, jak uvidíme, objeví v českém přetlumočení v Praze.

Kvůli důkladnější informaci o socialismu sáhl Tolstoj po 61. svazku ruského encyklopedického slovníku Brokgauz a Jefroň z roku 1900. Již to svědčí o tom, že sám toho o socialismu jako takovém mnoho nevěděl, neboť byl ponořen do svých představ o uspořádání společnosti. V uvedeném svazku našel pod heslem Socialismus stať N. Karejeva s obsáhlou bibliografií. Ta bibliografie jej upoutala. Ne na prvním místě, jak omylem zaznamenal Makovický, ale uprostřed bibliografie spisů Adlerových, Bebelových, Bernsteinových, Kautského, Engelsových, Marxových a dalších narazil na vídeňské vydání Masarykovy Otázky sociální: Die philosophischen und sociologischen Grundlagen des Marxismus. Studien zur socialen Fragen von Th. G. Masaryk, Professor an der böhmische Universität Prag. Wien. Verlag von Carl Konegen 1899. Ruské vydání tohoto Masarykova spisu z roku 1900 do encyklopedického slovníku ještě zařazeno být nemohlo, a tak jej zaujalo vydání německé, aniž věděl, že tento titul je v jeho osobní knihovně. Byl to nepochybně Makovický, kdo o titulu věděl, vždyť to byl právě on, kdo se o zaslání publikace do Jasně Poljany před lety zasloužil, podobně jako o zaslání dalších Masarykových spisů.

Na titulní straně brožované, dosud nerozřezané knihy Dušan Makovický napsal: „Poznámky L. N-če na 93 a 94 straně.“ To je neklamné svědectví o tom, že Tolstoj právě před devadesáti lety knihu do rukou vzal a aniž ji rozřezal, nahlížel do ní. Ano, nelistoval v ní, jen do ní nahlížel. Zaujal jej až odstavec od slov „In der gesellschaftlichen...“ na straně 93 až do slov „... Gesellschaft ab“ na straně 94. Jenom tento list je uvolněn a celý odstavec Tolstoj přečetl, o čemž svědčí dosud svislá tlustá čára tužkou po okraji celého dlouhého odstavce. To je právě ta „poznámka“ Tolstého, na kterou Makovický na titulní straně upozornil.

Tolstým zatržený odstavec v německém vydání se nachází v českém vydání Masarykovy Otázky sociální z roku 1898 na straně 103 a 104. To znamená, že odstavec je součástí oddílu „A“ Marxistické výměry materialismu historického (str. 101 – 141), který je součástí III. kapitoly Materialismus historický. Na uvedené dvoustraně se Masaryk dotýká Marxovy definice historického materialismu. „Obyčejně se uvádí definice Marxova z roku 1859, ze spisu Zur Kritik der Politischen Oekonomie. Pokládá se za definitivní i základní. Podívejme se tedy na ni také,“ říká Masaryk a pak uvádí definici, která tak Tolstého zaujala, že ji po přečtení zatrhl.

Uved'me definici na tomto místě i my, abychom pochopili následnou reakci Tolstého a hlavně jeho stat' O socialismu:

„Ve společenské výrobě svého živobytí (*Lebens*) lidé vcházejí v určité, nutné, na jejich vůli nezávislé poměry, poměry výrobní, odpovídající určitému stupni vývoje jejich hmotných sil výrobních, Souhrn (*Gesamtheit*) těchto poměrů výrobních tvoří oekonomickou strukturu společnosti, reální basi, na které se vypíná nadstavba (*Überbau*) právnícká a politická, a které odpovídají určité společenské formy vědomí. Způsob výroby života hmotného podmiňuje životní process sociální, politický a duchovní vůbec. Vědomí lidí neurčuje jejich bytí (*„Sein“*); nýbrž naopak jejich bytí společenské určuje jejich vědomí. Na jistém stupni svého vývoje materiální výrobní síly společnosti přicházejí v rozpor s existujícími poměry výrobními nebo-li (a to je pro věc jen výraz právnícký) s poměry vlastnickými, v nichž se posud pohybovaly. Z vývojových forem sil výrobních převracení se tyto poměry v jejich pouta. Nastává pak období sociální revoluce. Se změnou oekonomického základu přeměňuje se rychleji nebo pomaleji celá ohromná nadstavba. V pozorování takových převratů musí se vždy činit rozdíl mezi hmotným převratem v oekonomických podmínkách výrobních, kterýžto převrat lze přírodovědecky věrně konstatovat, a mezi právníckými, politickými, náboženskými, uměleckými nebo filosofickými, zkrátka ideologickými formami, jimž si lidé tento rozpor uvědomují a jej vybojovávají. Tak jako nelze posuzovati individuum podle toho, zač se pokládá samo, právě tak nelze takovýto převrat posuzovat z jeho vědomí, nýbrž naopak to vědomí musí být vyloženo z protiv, hmotného života, musí být vyloženo z konfliktů mezi společenskými silami výrobními a výrobními poměry. Žádná formace společenská nezaniká, pokud se nerozvinou všechny síly výrobní, pro něž je dost široká, a nové vyšší poměry výrobní nedostupují na její místo nikdy dříve, než-li jejich hmotné podmínky existenční v lůně staré společnosti samé jsou vyspekulovány (*ausgebrütet*). Proto člověčenstvo vždy ukládá si úkoly jen takové, jež dovede řešit, neboť, přihlédneme-li pozorněji, vždy nalezneme, že úkol sám vzniká jen tam, kde hmotné podmínky jeho řešení již existují nebo při nejmenším v zárodku již vznikají. Ve velkých obrysech možno říci, že asijské, antické, feudální a moderně měšťanské (*bürgerliche*) způsoby produkce jsou progressivními epochami hospodářské formace společenské. Měšťanské poměry výrobní jsou poslední antagonistickou formou společenského procesu výrobního, antagonistickou nikoli ve smysle antagonismu individuálního, nýbrž antagonismu vyrůstajícího ze životních podmínek individuí společenských; avšak výrobní síly v lůně měšťanské společnosti se vyvíjející utvořují zároveň hmotné podmínky k rozřešení tohoto antagonismu. S touto formou společnosti končí se tudíž předsín lidských dějin (*die Vorgeschichte der menschlichen Gesellschaft*).“

Makovický ve svém svědectví z 29. září uvedl, že mu Tolstoj ze Zápisníku nadiktoval část své statě (dopisu) českým národním socialistům. I tento vzácný tužkou psaný záznam Makovického máme zázrakem před sebou. Záhlaví Českým (národním) socia-

listům (Půlpánovi) a datování: „30. IX. 1910“ napsal Makovický dodatečně perem, což se odrazilo v nepřesném datování. Ve skutečnosti diktoval Tolstoj Makovickému 29. září.

Ještě než se seznámíme s obsahem textu, povšimneme si způsobu záznamu Makovického. Jak jsme již řekli, Makovický byl zdatným pomocníkem Tolstého při vedení rozsáhlé korespondence i v literární práci. Makovický nechyběl mezi prvními posuzovateli nových rukopisů Tolstého, Tolstoj se s ním nejednou o jednotlivostech radil a Makovický s ním nejednou diskutoval, až se někdy diskuse vyhrcovala, a hlavně Makovický nové texty opisoval a zaznamenával diktát Tolstého. Při psaní podle diktátu byl Makovický neobyčejně vynalézavý, takže stačil věrně zachycovat mluvenou řeč Tolstého i kolektivní rozhovory. O jeho operativnosti svědčí i přítomný záznam úvodu statí O socialismu: ruský text psal při diktátu latinkou, jednotlivá slova – jak to bylo jen možné – zkracoval, často se opakující slova zaznamenával těsnopisem a navíc si vytvářel vlastní znaky. Chtěl-li některé záznamy před svým okolím utajit, psal je ve slovenštině či maďarštině, tedy v jazycích, kterým nikdo v Jasné Poljaně nerozuměl. Luštit takové záznamy mohl zpravidla jen on sám. V našem případě, v případě záznamu úvodu statě O socialismu je situace usnadněna tím, že konečná verze statí byla ve strojopisu a nakonec byla i otištěna. Rozdíl mezi prvotním záznamem Makovického a konečným zněním úvodní části je z našeho hlediska zanedbatelný, takže můžeme ocitovat v plném znění překlad prvního odstavce konečného textu nové statí, který téměř v doslovném znění nadiktoval Tolstoj Makovickému 29. září a který se při další práci na statí téměř nezměnil. První odstavec zní:

„Žádáte mne, abych do vaší knihy napsal stat' o sociálních a ekonomických otázkách, t. j. abych se vyslovil k otázce, k jaké nejlepší formě by z ekonomického hlediska měla podle mého názoru dospět soudobá společnost. Vašemu přání v žádném případě vyhovět nemohu. Za prvé proto, že nevím, nemohu vědět a domnívám se, že nikdo nemůže znát zákony, podle kterých dochází ke změnám ekonomického života národů, stejně jako nejlepší formu ekonomického života, k níž by měla dospět současná společnost, jak se domnívají socialisté a jejich učitelé, a za druhé také proto, že kdybych si i představil, že znám zákony pohybu lidstva v jeho ekonomickém vývoji, jakož i tu nejlepší formu ekonomického systému, k níž má společnost dospět, jak se to domnívali a domnívají všichni socialističtí reformátoři od Saint-Simona, Fouriera, Owena až po Marxe, Engelse, Bernsteina a dalších, v žádném případě bych se to neodvážil říci. Neměl bych odvahu říci to proto, že ekonomické formy života lidské společnosti, k nimž se má v budoucnu dospět, mohou být podle mého hlubokého přesvědčení stejně málo předvídaný a určovány, jako budoucnost každého jednotlivého živého člověka, a že proto všechny tyto lidmi vymyšlené zákony a na základě těchto zákonů různými lidmi předpokládaná různá nejlepší zřízení společnosti nejenže neprospívají blahu lidí, nýbrž naopak stávají se jednou z hlavních příčin té rozháranosti lidské společnosti, kterou nyní trpí lidé v naší současnosti.“

8.

Tolstoj ovšem nediktoval úvod statě jen tak, kvůli Makovickému a tím méně kvůli Půlpánovi. Na tomto příkladu názorně vidíme úlohu Makovického v literární činnosti

Tolstého v jeho pokročilém věku. Tolstoj těžko psal, rukopis byl málo čitelný, a tak diktoval. Svůj záznam z 29. září převedl Makovický na druhý den do ruské azbuky a předal Tolstému. „Trochu jsem se roze-psal o socialismu pro Čechy,“ poznamenal si Tolstoj v pátek 1. (13.) října do deníku. Na D. Makovickým přepsaném prvním záznamu počátku stati Tolstého O socialismu je patrné, že Tolstoj jednak zpřesňoval záznam Makovického, a jednak pokračoval v dalším psaní. Na druhý den 2. (14.) října Makovický v originálním sešitě Jasnopoljanských zápisků zaznamenal: „(...) společně s Bulgakovem přečetl L. N. co napsal o socialismu (těžkým nečitelným rukopisem) a rozhovořil se o něm. Hovořil velice pěkně, jasně a prostě, (lépe než ve stati) vyjádřil omyly socialismu. „Směšné učení“ – řekl o socialistickém učení.“ V uveřejněných Jasnopoljanských zápiskách je toto svědectví uvedeno pod 1. říjnem. Dále pak Makovický pod 2. říjnem v originálním sešitě pokračuje v líčení výpovědi Tolstého: „(...) oni (socialisté, demokraté) následek vydávají za příčinu. Neusilují o lepší ekonomický řád. A ten (bude tehdy), až se lidé stanou dobrými (nábožnými), potom bude dobrý i ekonomický řád.

Proč si socialistické učení tak snadno získává příznivce?

Protože od nich, od jeho vyznavačů, nic nevyžaduje a slibuje rovnost. Ale jak bude ta rovnost vypadat a kdo ji bude podporovat, to nikdo neví.“

Tato slova Tolstého byla při vydávání Jasnopoljanských zápisků vypuštěna vůbec. Tato slova ukazují, proč po revoluci a splnění úkolů, jež před ní stály, musí dříve či později následovat proces restaurace, proces návratu ke společnosti, založené na tržních mechanismech, ovšem při uchování základních výdobytků revoluce.

V těchto dnech na přelomu září a října (kolem 10. – 15. října n. dat.) oznámil Makovický Půlpánovi, že Tolstoj píše stať o socialismu, aniž mu odeslal zárodečný text, který mu Tolstoj nadiktoval. Snad by mu jej i zaslal, kdyby jej měl při ruce. Podle toho, že svůj záznam diktátu Tolstého opatřil záhlavím a nepřesně datoval později, se zdá, že jej při ruce neměl a když jej dodatečně našel, nebylo jeho odeslání již aktuální.

V pondělí 4. října měl Tolstoj záchvat, upadl do bezvědomí. Jistě, mohl to být následek přirozeného postupu stárí, ale nemalý podíl na tom mohla mít i atmosféra stálého napětí mezi dvěma soupeřícími stranami o jeho dědictví. Obě sváříci se strany se u jeho lože jen váhavě sblížovaly. Sofie Andrejevna krotila své výhrady k Čertkovovi. Ve čtvrtečních večerních hodinách 7. (19.) října mohl Čertkov po třech měsících Tolstého dokonce navštívit. Sofie Andrejevna slibovala, že nebude Tolstého znepokojovat. V téže chvíli usedl Půlpán v Praze za stůl a na hlavičkovém papíře „Mladých Proudů“ koncipoval Makovickému svůj nový dopis. I ten můžeme v plném znění očitovat:

Praha, dne 19. října 1910

Velevážený pane!

Snažně Vás prosím abyste laskavě poslal nám slíbené příspěvky co možno brzy. Máme už všechny přípravné práce pro Čítanku skončeny a čekáme jen na rukopisy od hraběte L. N. T. Zpráva o tom, že veliký slovanský myslitel slíbil nám příspěvek pro Čítanku vzbudil mezi dělnickou mládeží v Čechách všeobecné nadšení. Prosím Vás jen abyste ani Vy ani hrabě L. N. Tolstoj nepovažovali moje dopisy za vtrnutí se, rádi bychom jen vzbudili zájem o naše hnutí, které tak nesprávně vykládáno a nespravedlivě

pronásledováno. Veškeré referáty o článcích L. N. T., jež budou po vyjití Čítanky následovati, zašlu. Také Ml(adé) Proudý zasílám do Jasně Poljany.

Očekávaje brzké zaslání článku trvám v dokonalé úctě

Půlpán.

K podpisu je opět připojeno razítko: „Redakce časopisu ‚Mladé Proudý‘ Praha-Vršovice“.

V okamžiku napsání a odeslání dopisu přislíbené materiály prostřednictvím Čertkovým ještě nedošly, ale vzápětí se situace mění. Slíbené materiály snad na druhý den došly a poslal je sám Makovický. Dne 21. (8.) října uveřejnil Půlpán na titulní straně Mladých Proudů úvodník Dělnické mládeži národně sociální!, v němž oznámil, že redakce listu „vydá již v nejbližší době“ Čítanku dělnické mládeže. „*Kniha bude moderně vypravena a ozdobena obálkou dle reliefu sochaře Duška a přinese práce nejčelnějších českých pracovníků a spisovatelů,*“ psal Půlpán a vypočítal 23 jmen, mezi nimi Dyka, Heyduka, Klofáče, Stříbrného, Fráni Šrámka, S. K. Neumanna, Půlpána a dalších. A pokračuje: „*Vedle prací původních obsahovati bude Čítanka překlady Kropotkina a Nievenhuise.*“ A dodává: „*Perlou knihy budou dvě práce hraběte Lva Nikolajeviče Tolstojе zaslané redakci Ml. Proudů z Jasně Poljany sekretářem velkého slovanského myslitele Makovickým.*“ Popravdě ale řečeno tu hlavní perlu, stať O socialismu, Půlpán ještě v rukou neměl, na tu stále ještě čekal. V závěru pak Půlpán píše: „*Nechť se naše čítanka stane katechismem našim omladinářům a nechť rozlétně se po celé vlasti.*“ Čítanka neměla být dražší než jednu korunu a autor úvodníku vyzýval čtenáře listu, aby si ji již předem objednávali.

9.

Když se Tolstoj opět vzchopil, pracoval na stati dále. „*Opravit jsem o socialismu. Je to mlácení prázdné slámy,*“ poznamenal si v deníku 8. října. V uveřejněných Jasnopoljanských zápiscích se k 9. říjnu váže záznam Makovického, že „*L. N. včera psal stať českým socialistům,*“ avšak v originálním rukopisném sešitu se tento záznam váže k 10. říjnu.

Rodinná krize v Jasně Poljaně doutnala nadále, přestože se její účastníci snažili krotit vášně. „*Sofie Andrejevna dnes vybreptala Varvaře Michajlovně (Feokritové – Š. K.) a dnes L. N-čovi, že má hodnověrné zprávy o (jeho – Š. K.) závěti. Dověděla se o ní za prvé z narážky Tatjany Lvovny a za druhé ze „Zápisníku“ L. N., který našla v jeho válece. A aniž se přiznala L. N., deník přečetla a má ho u sebe doposud. Nepovažuje za nutné mluvit o tom s L. N., o tom, že si přivlastnila jeho deník,*“ zaznamenal Makovický ve středu 13. října. Svůj deník musel Tolstoj schovávat před vlastní ženou ve vysoké botě a přitom měl psát stať! A téhož dne Makovický zaznamenal, že se večer Tolstého zeptal na stať o socialismu, kterou píše pro české národní socialisty:

„*L. N.: Stále píšu, (stať) se rozrůstá, Sáša (Alexandra Lvovna – Š. K.) ji podruhé přepsala. Zapsal jsem si do deníku, vás jsem odsoudil, že ji zbytečně píšu.*“ V originálním sešitě Jasnopoljanských zápisků Tolstoj ještě dodává, „*že není dobře oddávat se takovým planým věcem, jsou mnohem důležitější.*“

Svým neustálým zájmem o stat' vyvíjel Makovický nenápadně tlak na Tolstého, aby ji dokončil. Chtěl vyjít vstříc Půlpánovi, jak ostatně činil i v jiných případech po celá léta. To již musel dostat poslední Půlpánův dopis z 19. (6.) října, o němž se Tolstému ovšem nezmínil.

Dne 14. (27.) října si Tolstoj poznamenal: „*Opět jsem opravoval o Socialismu. Je to zbytečná práce.*“ A Makovický toho dne zapsal: „*L. N. dnes opět předělával stat' o socialismu a s výhradou se o ní před Alexandrou Lvovnou vyjádřil: 'Stat' nestojí za nic (v ruském originále „pust'jakovaja stat'ja“ – Š. K.). Začal jsem ji a ... dokončím, i Dušanovi je třeba udělat radost.*“

Když vešla do salonu S(ofie) A(ndrejevna) a byl tam L. N-č, zvedla hlavu, vypouklila oči, ve tváři se jí objevil strnulý trpělivý a L. N-če majestátně přezírající výraz. Tím chce působit na L. N-če a možná se jí tento podvod podaří.“

V pátek 15. (28.) října rodinná krize propukla opět v plné síle. Makovický zaznamenal, že Sofie Andrejevna „*byla dnes v zuřivém zápalu. Byl to strašný večer!*“ Za přítomnosti hostů seděli oba manželé za společným stolem. Sofie Andrejevna hovořila s hosty o Tolstém, co bude v případě jeho smrti, jakoby zde Tolstoj ani neseděl. „*L. N. byl ubitý, v rozpacích,*“ uzavřel Makovický. Ve večerních hodinách stačil pak ještě Makovický odpovědět Půlpánovi do Prahy. Ten dopis v originále nemáme. Půlpán jej naštěstí zařadil do své Čítanky dělnické mládeže, odkud jej také můžeme převzít i s autorovými slovakismy:

Jasná Poliana, 15. – 28. okt(óbra) 1910

Drahý příteli!

Článek Tolstého pro Vaši Čítanku se protáhne. Kdy bude (stat' Š. K.) ukončena? Hádám tak asi za 5 – 10 – 15 dní. Za několik dní bude snad zřejmější, kdy bude článek hotov a sdělím Vám. Je již z něho hotova hlavní stat' o socialismu. Postarejte se o dobrého překladatele.

Lev Nikolajevič nepíše velice rád, ale když začal, chce to již dokončit. Říká, že je to „pust'ákova“ stat', že se nemá oddávat takovým illusím. Lvu Nikolajeviči je socialistické učení protivné (=nesympatické) i směšné.

Já v tom, že se Vám ozval, vidím opět projevení jeho slovanství, které v něm je, ač s ním zápasí.

Tyto dni jsem slyšel, že když byla srbskoturecká válka, chtěl Lev Nikolajevič Tolstoj jeti na vojnu za dobrovolníka a žena ho stěží udržela doma. O tomto jeho úmyslu není nikde v literatuře dosud zmínky.

Pozdravuje Vás

*Dušan Makovický
osobní lékař Tolstého.*

10.

Rodinné drama se odvíjelo i 16. října. Tolstoj si stěžoval, že za takových okolností již tři nebo čtyři měsíce pořádně nepracuje. „*Opravoval jsem o Socialismu, záhy jsem však pocítil slabost a vše zanechal,*“ zaznamenal si toho dne. Konkrétnější byl však Makovický:

„L. N. s Iv. Iv. (Gorbunovem-Posadovem – Š. K.) hovořil o své stati o socialismu a pacifistech. Říkal, že propaganda socialismu zakrývá nejpodstatnější otázku a že člověk, který bude hovořit o stávkách, bude žít stejně po kapitalisticky. On pak že musí postavit otázku jinak nebo ji něčím zastínit.“

Jestliže se Tolstoj chtěl zřici autorských práv na své spisy, Sofie Andrejevna 20. října prohlásila, že chce prodat spisy vydavatelství „Prosveščenije“ za milion rublů. Přesto i na druhý den 21. října Tolstoj na stati pracoval. „Pokoušel jsem se pokračovat o socialismu. A rozhodl jsem se dále nepokračovat. Je to špatně začato a ani to není třeba. Bude jen opakování,“ poznamenal si.

Makovický ještě svého nedosáhl, Tolstoj ještě stať nedokončil, a již přicházel s věcí novou, aby opět pro ni Tolstého získal. Tentokrát to byla věc slovenská. Předem přeložil ze slovenštiny do ruštiny povídku dávného svého přítele Jozefa Gregora-Tajovského Tajní boháči ze sborníku Smutné nůty (1907) a povídku 21. října ve vhodné chvíli, při pití čaje, Tolstému přečetl. Je to povídka o umírajícím stařečkovi-drotárovi. Potom zaznamenal:

„Vyjmul jsem překlad črty Gregora (-Tajovského): ‚Tajní boháči‘. L. N. se zeptal, co chci přečíst? Navrhl jsem a přečetl nahlas. Překlad je příliš doslovný, toporný, ale snadno pochopitelný.“

L. N.: Je příliš mnoho podrobností. Smrt je vyjádřena lépe a vyprávění hůře.“

Rodinné drama se odvíjelo i ve čtvrtek 22. října. Sofie Andrejevna Tolstému nedovolovala, aby promluvil s Čertkovem, hrozila, že jestliže za ním půjde, spáchá sebevraždu. „Spíše se může stát, že při vás a kvůli vám zemře,“ řekl ji přítomný v Jasné Poljaně A. N. Dunajev. „Ať umře!“ reagovala Sofie Andrejevna.

Makovickému ovšem neušlo, že se Tolstoj rozhodl na stati dále nepracovat a téhož dne, 22. října, začal zpytovat svědomí, zda k tomu nezavdal příčinu sám. A protože jeho výpověď opět při uveřejňování Jasnopoljanských zápisků doznala velkých redakčních úprav, opřeme se opět o původní text v originálním sešitě. Makovický zaznamenal:

„L. N. upustil od dokončení statě o socialismu. Další pokračování mu dost možná znechutil telegram v R(uském) Slově o této stati, že ji dokončil a odeslal českým národním socialistům. Je-li tomu tak, pak jsem to zavinil já, když jsem odpověděl (Viktoru) Kuprijanovi (tulskému korespondentu Ruského Slova – Š. K.) na jeho otázku ohledně statě. Při odpovědích žurnalistům je zapotřebí více zdrženlivosti.“

S(ofie) A(ndrejevna) se na mne vrhla, že jsem L. N. přivedl k napsání této statě, že je zapotřebí ponechat mu volnost volby co psát, že má sklony k tvorbě umělecké. Tak se vzrušovala a opakovala toto obvinění na mě (a zvláště Čertkovo) ukazování (diktování) L. N-či co má psát, že L. N. řekl, že říkal jen v legraci (že píše tuto stať, aby vyhověl Dušanu Petroviči).“

11.

Práce nad statí O socialismu byla tedy 21. října (3. listopad) fakticky ukončena a Makovický na tom podíl neměl. Na věci nemění nic ani to, že ji za ukončenou Tolstoj nepovažoval a na dokončení bude ještě myslet. Důvod té nespokojenosti vyslovil sám, když pochopil, že všechno podstatné, co ve stati chtěl říci, vyslovil již v prvním námi již

citovaném odstavci a že všechno ostatní je jen rozvíjením a opakováním řečeného. V tomto smyslu stať v rozsahu sedmi tiskových stran, fakticky ukončena byla. A tak není na tomto místě zapotřebí obsah celé statě reprodukovat a postačí, když ocitujeme ještě odstavec poslední, v němž autor podává návod k jednání mladým českým národním socialistům. Uveřejnění úplného českého a slovenského překladu statí bude jistě zanedlouho následovat jako poselství z Jasně Poljany, které dorazilo do Prahy až po devadesáti letech. A tak poslední odstavec zní:

„Takže konec konců der langen Rede kurzer Sinn (krátký smysl dlouhých úvah – Š. K.) je následující. Vy, mladí lidé, lidé 20. věku, lidé budoucnosti, jestliže opravdu chcete naplnit své vyšší lidské poslání, musíte se především osvobodit za 1. od pověry, že víte, jakou formu musí dostat lidská společnost budoucnosti, za 2. od pověry patriotismu, českého či slovenského, za 3. od pověry vědy, t. j. slepé důvěry v to všechno, co vám předkládají pod firmou vědecké pravdy, včetně různých ekonomických a socialistických teorií, za 4. od hlavní pověry, pramene všeho zla naší doby, o tom, že náboženství se přežilo a stalo se věcí minulosti. Poté, co se osvobodíte od všech těchto pověr, musíte se především vynasnažit prozkoumat vše, co bylo v oblasti hledání skutečných základů – náboženských základů života – vykonáno všemi největšími mysliteli světa. A jakmile si osvojíte rozumný náboženský světový názor, musíte plnit jeho požadavky ne kvůli tomu, abyste dosáhli vámi nebo kýmkoli jiným stanovených cílů, nýbrž proto, abyste splnili lidské poslání, nepochybně vedoucí k nám nevědomému, ale nepochybně blahému cíli.“

Smysl statě je tedy jasný. Hybatelem vnitřně diferencované společnosti je hospodářský pokrok a střetávání sociálních protikladů. Ten vývoj může mít krajní podobu evoluční či revoluční, ale i podobu středovou mezi oběma krajnostmi, jak to vidíme právě na tisíciletých ruských dějinách, v podobě postupných „přestaveb“ společnosti shora dolů. K takovým „přestavbám“, stimulujícím společenský pokrok, došlo za cara Ivana III. v 15. století, za Ivana IV. v 16. století, za Alexeje Michajloviče v 17. století, za Petra I. v 18. století, za Alexandra II. v 19. století i za Stolypina a Mikuláše II. na počátku 20. století. Opožděná a nedůsledná „přestavba“ na počátku našeho století vyvolala revoluční výbuch a pokus o nastolení spravedlivější společnosti cestou násilí. Po každé takové přestavbě a zvláště revoluci musel pak dříve či později nastat proces restaurace společnosti na základě reálných – dnes bychom řekli tržních – mechanismů. Ideální anarchista Tolstoj, odmítající stát se všemi jeho atributy, hledá alternativní cesty překonávání bíd své doby. Je to cesta vnitřního mravního sebezdokonalování lidí nezávisle na jejich společenském postavení, kterou se sám ubíral a na jejímž konci se právě nacházel. Historie 20. věku dává i nedává Tolstému za pravdu. Pád reálného socialismu a restaurace společnosti založené na tržních mechanismech sice dává Tolstému jakoby za pravdu, ale revoluční vzepětí v Rusku a postupně v dalších zemích bylo rovněž nutností. Revoluce byla objektivním společenským jevem, jen ta mohla zemi vytrhnout ze staleté zaostalosti – ovšem jen za předpokladu včasné a důsledné restaurace shora dolů a zdola nahoru, která však včas nenastoupila a hlavně nebyla prováděna v souladu s ruskými dějinami. Opožděná a nepromyšlená restaurace, prováděná podle receptu vyspělých západních demokracií v rozporu s logikou vlastních dějin je také hlavní příčinou hlubokého pádu Ruska, srovnatelného jen s pádem Staré Rusi a rozdrobením Ruska ve 12. století.

V sobotu 24. října psal Tolstoj M. P. Novikovovi a v dopise zmínil, že by k němu přijel, kdyby měl malou teplou světničku „v níž by mohl déle žít“. Na druhý den v neděli 25. října si Alexandra Lvovna poznamenala, jak ji překvapilo, když spatřila otce bez knihy a pera v nečinnosti. „Sedím a sním, sním o tom, jak odejdu,“ řekl Tolstoj dceři a dodal, koho by s sebou vzal. V pondělí 26. října se Tolstoj ptal Makovického, jakým směrem jedou ranní vlaky ze zastávky Zaseka a Makovický si poznamenal, jak Sofie Andrejevna neustále k Tolstému vchází, jak „*pozoruje co píše, slídí co píše a podezírá ho, že před ní cosi skrývá*“. Toho dne dostal od Tolstého vzácný dárek – portrét Tolstého s jeho věnováním: „Milému Dušanovi od vděčného přítele Lva Tolstého. Ří(jen) 1910.“

V úterý 27. října zase Makovický zaznamenal, jak si Tolstoj Alexandře Lvovně stěžoval, „*jaká je v domě těžká atmosféra: kdyby ji (Alexandry Lvovny) nebylo, odjel by*“. V těch pohnutých chvílích si Makovický dále zapsal: „*Lev Nikolajevič se dávno (v roce 1881, 1896) chystal odejít z domova od panského života. Za mne v loňském 1909 roce (...). O tom, že chce odejít z domova mi L. N. říkal v létě letošního roku, ve druhé polovině září, na počátku října, když jsme jezdili na koních. Okolo 10. září říkal, že s sebou chce vzít Ilju Vasiljeviče (Sidorkova, sluhu Tolstých – Š. K.). Tehdy jsem se nabídl já a L. N. řekl: „Nechť to rozhodne Saša (Alexandra Lvovna – Š. K.).“*“

A pak již nadešla středa 28. října (9. listopadu). Do Jasně Poljany již přišla zima, udeřil mrazík a napadl sníh. Tolstoj nemohl spát a Sofie Andrejevna – v domněnku, že Tolstoj spí – k němu opět vešla, aby si tajně přečetla jeho deník. To byla poslední kapka. O třetí hodině po půlnoci sestoupil Tolstoj v županu po dřevěných schodech z prvního patra domu do přízemí, zašel do světničky Makovického a vzbudil ho se slovy: „Rozhodl jsem se odjet. Pojedete se mnou.“ Chystání na cestu netrvalo dlouho. Na rukopis a strojopis statě O socialismu ovšem nikdo nepomyslel, to vše zůstalo v šuplíku psacího stolu v kabinetě Tolstého. Chystání probíhalo potichu, aby se Sofie Andrejevna neprobudila. Tolstoj s Makovickým usedli do přichystané bryčky a přes vesnici Jasná Poljana se vydali ne na zastávku Zaseka, ale do újezdního města Ščekina. Odtud již pokračovali vlakem na Gorbačovo, tam přesedli na Kozel'sk a vydali se na bryčce do mužského kláštera Optina Pustýň.

O odvíjející se tragedii neměl ovšem Půlpán v daleké Praze ani potuchy. Ten čekal s netrpělivostí na slíbenou stat', aby ji ještě stačil zařadit do Čítanky dělnické mládeže. V den útěku z Jasně Poljany Tolstého, 9. listopadu (28. října), vzal pero a napsal Makovickému následující dopis:

Praha, dne 9. listopadu 1910

Vážený příteli!

*Nezlobte se, že Vás zase zlobím dopisem. Slíbil jste ale v jednom dopise, že nám pošlete onu historii s **duchoborcem Kudrinem** a proto dovoluji si Vás prositi zdali ji dostaneme. Chystáme pro Ml. Proudý serií článků (dle Tolstého brožur jež nám byly zaslány) o ruských duchoborcích, o nichž se v Čechách poměrně málo ví, a tu by bylo jistě zajímavě sdělit příklady nejnovější jako na příklad s Kudrinem. Bude to mít jistý význam pro naše čtenáře, jimiž jsou mladí lidé, neboť dle mého názoru duševní sílu a cha-*

rakter těchto lidí lze jen obdivovati. Zároveň bych vás prosil snažně, kdybyste mohl také vy napsati nám článkuček ze života Tolstého. V Čechách je o jeho zdravotním stavu rozšířeno tolik vzájemně si odporujících zpráv, že je to úžasné.

Budete-li tak laskav a pošlete nám autogram T-ho k reprodukci budu Vám velice povděčen. Zajímavé je, že Tolstoj chtěl se dát za dobrovolníka na vojnu. Promiňte, že jsem Vás tituloval **sekretářem**, ale všechny české listy tak o Vás píší. Naše Čítanka se už sází, čekáme jen na článek od Tolstého.

Promiňte, že Vás stále obtěžuji. Srdečně Vás zdraví oddaný

Půlpán.

Z dopisu vysvítá, že první materiály již Půlpán dostal, proto sděluje, že pro Mladé Proudy chytá sérii článků o ruských duchoborcích. Navíc urguje historii odmítnutí vojenské služby Kudrina, o níž se Makovický dříve zmínil a žádá o příspěvek samotného Makovického. Ale hlavně čeká stať O socialismu pro Čítanku, která se již sází.

13.

Ze středy 28. na čtvrtek 29. října Tolstoj přenocoval v klášteře Optina Pustýň a pokračoval bryčkou do Šamordinského ženského kláštera, kde žila jeho sestra Marie Nikolajevna. Právě toho dne 10. listopadu (29. října) se musel Půlpán v Praze rozhodovat: Čítanka dělnické mládeže byla již vysázena a na stať O socialismu již čekat nemohl. Nechat si ale ujít příležitost a neuvést ve sborníku hlavní „perlu“, jak se o příspěvcích Tolstého vyjadřoval, také nechtěl. A tak zvolil jedinou možnou cestu. Toho dne sestavil svůj vlastní příspěvek Hrabě Lev Nikolajevič Tolstoj nár(odné) sociální mládeži a zařadil ho na 50 a 51 stranu Čítanky dělnické mládeže (Praha 1910), v níž již bylo vysázeno 42 příspěvků – básní, úvah, vzpomínek S. K. Neumanna, Václava Klofáče a dalších. „Obrátil jsem se na slavného slovanského myslitele se žádostí o příspěvek do Čítanky dělnické mládeže. Slíbil napsati a také skutečně pracoval na studii o socialismu, jak svědčí následující dopis,“ začal Půlpán a pak uvedl námi již citovaný dopis Půlpánovi Dušana Makovického z 15. (28.) října. A pokračoval:

„Než však byla dokončena studie určená české nár. soc. mládeži, tento záhadný stařec pojal úmysl ztrávití zbytek svého života v úplné odloučenosti od světa, poněvadž prý poznal, že nežije v souhlase s ideami, jež hlásá. Ujel z domova se svým lékařem a vstoupil do kláštera. Vedle zmíněné již studie o socialismu psal Tolstoj článek o duchoborcích, který rovněž asi dokončen nebyl.“ Ta slova prozrazují, že jejich pisatel neměl představu o skutečných pohnutkách útěku Tolstého z Jasně Poljany. Tolstoj také nevstoupil do kláštera, ani nepsal článek o duchoborcích.

A Půlpán pokračuje: „**Poslední práce Tolstého, tohoto velikého člověka, byla věnována české dělnické mládeži**, bohužel, že nebyla dokončena. Na výslovné přání Lva Nikolajeviče Tolstého uveřejňujeme v Čítance jeho **rozmluvu s dělníky**, kterou nám dr. Makovický před odjezdem z Jasně Poljany zaslal. – Je zajímavé číst názory tohoto třináctého apoštola, jak kdosi Tolstého nazval, třebaže nám jako dělníkům a jako socialistům ve všem s ním souhlasit nelze. Jeho rozmluvu s ruskými revolucionáři, jež nám rovněž byla zaslána, přinesou ‚Mladé Proudy‘, kam čtenáře odkazují. – Kdyby snad

studie Tolstého o socialismu došla (jistý list / Ruské Slovo – Š. K. / napsal, že odeslána byla), než bude Čítanka dotisknuta, najde ji čtenář na jiném místě. – V Praze, dne 10. listopadu 1910.“

Za svoji informaci chtěl Půlpán zařadit vlastní práci Tolstého. Ale jakou? Stať O socialismu byla v nedohlednu, historii Kudrina teprve ve včerejším dopise Makovickému urgoval a již vůbec nemohl vědět, že teprve zítra 30. října (11. listopadu) bude Tolstoj hovořit s Makovickým o nahrazení statě O socialismu historií Kudrina. A tak Půlpánovi nezbylo než za svůj článek zařadit (na stranu 51 až 55 Čítanky dělnické mládeže) stenografický záznam sekretáře Tolstého N. N. Guseva Rozhovor L. N. Tolstého s tulskými socialisty pod názvem Tolstoj a dělníci, zasláný do Prahy Makovickým. V rozhovoru rozvíjel Tolstoj hlavní myšlenku své stati Jak možno pracujícimu lidu osvobodit se, a sice „že pracující lid jest sám vinen svým útlakem: sám jde do služeb k majetným a vládě a tím zaprodává se dobrovolně v otroctví. Osvoboditi z otroctví může se pracující lid dle názoru L. N. T. pouze tehdy, když se uváže v plnění zákona božího, postaví jej výše všech lidských zákonů, přestane žít špatný život a hlavní své úsilí namíří na plnění zákona Božího. Pak sám sebou zmizí i útlak pracujícího lidu majetnými lidmi a vládou.“ Na námitku jednoho z účastníků besedy, „byla-li někdy aspoň poněkud v lidu opravdová víra?“ potvrdil Tolstoj, že nebyla a dodal: „Mám za to, že Kristus jen ukázal, čím může lid býti. Byly jen malé ostrůvky lidí, kteří plnili učení jeho. Hle, např. v XV. století Chelčický se svými následovníky (sepsal pozoruhodnou knihu ‚Stít víry‘); Tito žili v pravdě křesťanským životem, v občině. Také nyní jsou mnozí, kteří se pokouší o to (...)“

14.

V Šamordinském klášteře strávil Tolstoj páteční den 30. října (11. listopadu). Setkával se zde se sestrou a věnoval se i literární činnosti. Listoval ve sborníku M. A. Novoselova Socialnoje značenie religioznoj ličnosti (Vyšnij Voloček, 1904) s příspěvky V. Solovjeva, H. Spencera, Dostojevského, Gercena, Tichomirova. „O socialismu je tam pěkně,“ opakoval si a chtěl se vrátit ke stati O socialismu. Makovický pak zaznamenal:

„L. N. ke mně zašel, aby mi pověděl o Novoselovi a zeptal se je-li zde jeho stať o socialismu.

– Chtěl bych stať dokončit, – řekl. – U Novoselova jsem četl o socialismu; chodí okolo toho co říkám já, aniž dopoví do konce. Bude to třeba dopovědět, dokončit stať.

Avšak v noci, když jsme (z Jasné Poljany – Š. K.) odjížděli, byla stať ve stole v remingtonové pracovně, kam nikdo z nás nezašel a nevzali jsme ji s sebou.“

Toho dne již za Tolstým přijela Alexandra Lvovna a přivezla došlou korespondenci. Od odeslání posledního Půlpánova dopisu prošlo sice jen pět dnů, ale je možné, že jej Makovický obdržel již nyní v Šamordině. Z dopisu viděl, že Půlpán stále na novou stať čeká, a současně viděl, že jeho přání vyhovět nemůže, jestliže stať zůstala v Jasné Poljaně, a tak hledal náhradní řešení, i když i na to již bylo pozdě, neboť Půlpán se již rozhodnout musel. O tom svědčí Makovického korespondenční lístek, psaný ve chvatu tužkou, nedatovaný a neodeslaný. Adresa zní: „Do Jasenok, V(ladimíru) Gr(igorjeviči) Čertkovovi, (V. F.) Bulgakovovi.“ Na rubu Makovický napsal: „Pošli redaktorovi orgánu

českých národních socialistů Historii Kudrina (s tvou poznámkou) místo stati o socialismu), kterou čeká od L. N. A napiš mu, že to L. N. přikázal odeslat. Jeho adresa: Karel Půlpán, redaktor Proudů, Praha-Vršovice (Karel Pulpan, redaktor Prudov, Praga-Vršovice, Čechija).“

Korespondenční lístek lze snadno datovat. Byl napsán ještě za života Tolstého, v okamžiku, kdy Makovický obdržel poslední Půlpánův dopis, kdy bylo jasné, že stať O socialismu do Prahy již odeslána být nemůže, aby mohla být ještě zařazena do Čítanky dělnické mládeže. Byl napsán dříve, než Tolstoj opustil Šamordinský klášter a než za ním mohl odjet Čertkov do Astapova. Lístek byl nepochybně napsán 30. října (11. listopadu) v Šamordině a nebyl odeslán kvůli situaci okolo Tolstého. Ostatně tehdy již bylo na všechno pozdě, Půlpán již místo stati O socialismu zařadil rozhovor Tolstoj a dělníci.

Poháněn panickým strachem, že jej Sofie Andrejevna v Šamordině překvapí, nebo jej bude čekat při návratu ze Šamordina na železniční stanici v Kozelsku, vydal se Tolstoj i se svým doprovodem sobotního rána 31. října na bryče do Kozelska, aniž vůbec znal cíl svého putování. Věděl jen jedno, že musí jednat co nejrychleji a odjet co nejdále, aby se dostal z dosahu Sofie Andrejevny. Ještě včera si prohlížel mapu Kavkazu a jeho oči spočinuly na čechenském Grozném. A aby ho v Kozelsku nezastihla, nedej Bože, Sofie Andrejevna, vydal se i s doprovodem vlakem zpět na Gorbačovo směrem na Rjazan a v 18.35 večer zastavil vlak na zapadlé železniční stanici Astapovo. Zde jej, již nemocného, ubytoval Makovický ve služebním bytě přednosta stanice I. I. Ozolina. Ještě toho dne psal Tolstoj Čertkovovi do Jasenok, žádal jej o vyhledání a dovezení stati O socialismu. Bez Alexandry Lvovny však stať v Jasně Poljaně nenašli a bude nalezena až po smrti Tolstého v jednom ze šuplíků jeho pracovního stolu v kabinetě Tolstého.

15.

Nedělního rána 1. listopadu chtěl Tolstoj cestovat dále, ale nemohl. Dostal zánět průdušek a – jak zaznamenal Makovický – i toho dne „prosil stať ‚O socialismu‘.“ Zánět průdušek přešel v pondělí 2. listopadu v zápal plic. To již do Astapova dorazil i Čertkov, kterého – jak víme – Tolstoj písemně žádal o vyhledání statě O socialismu. Čertkov stať nepřivezl, ta zůstala v šuplíku pracovního stolu Tolstého v jeho jasnopoljanském kabinetu. Krátce po půlnoci ze 2. na 3. listopadu dorazila ve zvláštním vlaku Sofie Andrejevna, ale k nemocnému Tolstému ji lékaři nepustili. Toho dne si Makovický s jistým zadosťučněním poznamenal, že „L. N. připravoval, psal v poslední době vedle stati o socialismu ještě stať o šílenství, soudobém životě, o sebevraždách“. Oba svěřící se tábory okolo Tolstého se v těchto vypjatých chvílích začaly zase sblížovat. Naděje na uzdravení Tolstého ještě žila, Tolstoj pomýšlel na pokračování v úteku, ale v sobotu 7. (20.) listopadu v 6.05 ráno vydechl naposledy. Neblahá zpráva obletěla celý svět.

Byl to zřejmě sám Makovický, který se po pohřbu Tolstého Půlpánovi zase ozval. Nejdříve koncipoval nedatovaný dopis, v němž sděloval, že „Lev Nikolajevič na své poslední cestě v děvičím (ženském – Š. K.) klášteře Šamordine i na smrtelné posteli v Astapově žádal stať o socialismu, kterou psal pro vás, chtěl pokračovat v práci nad ní. Zůstala však doma, poněvác v tu noc, když jsme ujížděli (z Jasně Poljany – Š. K.), nebyla

na stole u L. N., nýbrž ve stole v pracovně jeho dcery i nezachýtili (nevzali – Š. K.) jsme ji ssebou.“ Výše jsme již řekli, že stať nezůstala v pracovně Alexandry Lvovny, ale v šuplíku pracovního stolu v kabinetu Tolstého. Koncept tohoto dopisu, plného slova-kizmů a rusizmů, Makovický nakonec odložil a místo toho odeslal do Prahy korespon-denční lístek následujícího znění:

„Lev Nikolajevič Tolstoj ještě na své poslední cestě v klášteře v Šamordině a na smrtelné posteli v Astapově chtěl dokončit stať o socialismu pro Čítanku dělnické mláde-že (ačkoliv k zařazení statě do Čítanky bylo již stejně pozdě – Š. K.). Než stať zůstala v Jasně Poljaně. Hrabě Čertkov vydá ji v jeden den ve všech evropských jazycích a sou-časně. Vy ji můžete vydati ve zvláštním vydání ‚Mladých Proudů‘, jak to činí ruské mě-síčníky. Posílám stať, kterou Vám doporučil Tolstoj ‚Historii duchoborce Kudrina‘. Dr. Dušan Makovický.“

A Půlpán, sotva korespondenční lístek obdržel, odpověděl někdy na konci listopadu 1910 Makovickému rovněž nedatovaným dopisem. „Velečtělý pane,“ psal. „Obdržel jsem Váš lístek a sděluji Vám přesnou moji adresu, která zní K. Půlpán, Vršovice u Pra-hy, Borovanka 379. – Prosím Vás co se stalo s rukopisem, který psal Tolstoj pro Čítan-ku? Nebylo by možno ho obdržeti? Vydali bychom ho ve velkém nákladu. Velice bych Vám byl pane doktore vděčen, kdybyste mi mohl něco napsat do Proudů z Tolstého oko-lí, z Vašeho života neb pod. (...)“

Půlpán, aniž uvedl datování, sdělení Makovického na korespondenčním lístku uve-řejnil na titulní straně posledního 26. čísla Mladých Proudů v roce ze 16. (3.) prosince, tedy téměř s měsíčním odstupem od smrti Tolstého. Ke sdělení Makovického pak dodal: „Upozorňujeme čtenáře na příští číslo ‚Ml. Proudů‘, kde přinesem podrobnější zprávu.“ Na sedmé straně téhož čísla pak nacházíme sdělení, že „již vyšla“ Čítanka dělnické mlá-deže, obsahující i „článek nedávno zemřelého hraběte Tolstého“. Informace to zcela správná nebyla, nešlo přece o článek Tolstého, nýbrž o Rozmluvu Tolstého s tulskými socialisty, zaznamenanou Gusevem a uveřejněnou pod názvem Tolstoj a dělníci.

Žádná „podrobná zpráva“ v příštím 1. čísle Mladých Proudů ze 6. ledna 1911 uve-řejněna nebyla. Zato zde bylo uveřejněno v „Besídce“ první pokračování Historie Andreje Ivanoviče Kudrina o jeho odepírání vojenské povinnosti opět s nepřesným podtitu-lem Psáno pro „Mladé Proudů“. Víme již, že Bulgakov zaznamenal Kudrinovo vyprávění předtím, než se mohlo o jeho uveřejnění na stránkách Mladých Proudů jednat. To vyprá-vění mělo jen na stránkách Čítanky dělnické mládeže stať O socialismu nahradit. V rub-rici „Různé zprávy“ téhož 1. čísla listu je přetištěna recenze Čítanky dělnické mládeže z prostějovského listu Pokrok, v níž se praví: „Pozoruhodný je rovněž článek Půlpánův o Lvu Nikolajeviči Tolstém, v kterémž dopis dra. Dušana Makovického o posledních okamžicích Tolstého, kterýchž slavný apoštol lidstva vzpomínal české národně sociální mládeže, a chtěl dokončiti článek pro tuto Čítanku.“ Ve 2. čísle listu z 20. ledna je v „Besídce“ druhé a poslední pokračování Historie Kudrina a v rubrice „Různé zprávy“ jsou přetištěny dokonce dvě recenze Čítanky dělnické mládeže.

V recenzi první z pera literárního kritika Českého Slova Jaroslava Koška se říká: „Ozdobou knihy měla ovšem býti práce zvěčnělého hr. Lva Nikolajeviče Tolstého, praco-vaná právě pro čítanku nár(odně) soc(ialistické) mládeže. Bohužel nemocí a smrtí Tol-

stého se stalo, že práce nedošly včas. *Historie o Kudrinovi* dostala se sice do českých rukou, jimž patřila, ale za to poslední práce Tolstého psaná výhradně „Mladým Proudům“, a určená výhradně vydavatelstvu „Čítanky“ a pojednávající o socialismu, uvízla v Rusku. Není však pochyby, že přes to dostane se do rukou mládeže národně sociální. Dříve či později. Místo toho zařadilo vydavatelstvo v čítanku stať „Tolstoj a dělníci“, kterou zvěčnělý diktoval někdejšímu sekretáři svému (dnes vězněnému) N. N. Gusevovi. Stať tato zařazena v čítanku na výslovné přání Tolstého.“ Toto poslední tvrzení rovněž správné není. Místo své stati O socialismu Tolstoj výslovně doporučoval pro Čítanku Historii Kudrina, i když opožděně. Recenze druhá, uveřejněná v revui Z literárních luhů zdůraznila, že „i sám velký zesnulý Lev Nikolajevič Tolstoj přišel do Čítanky, ač ne tou prací, kterou zamýšlel Čítanku obohatiti, neboť nemoc v tom vadila,“ a redakce Mladých Proudů za tato slova v závorkách dodala, že „práce ta však vyjde v nejbližší době v ‚Mladých Prouděch‘ a současně ve všech jazycích,“ ale jak uvidíme, nestane se tak.

Ve 3. čísle Mladých Proudů ze 3. února se objevil rozsáhlý materiál Duchoborci. Jeho autorem je B. Parůžek, ale na základě čeho je materiál sestaven, z výkladu nevyplývá. Dost možná, že je sestaven na základě jedné či dvou publikací, které měl spolu s dalšími publikacemi na žádost Makovického ze 14. (27.) září odeslat Půlpánovi Čertkov. A byl to zřejmě redaktor Mladých Proudů Půlpán, kdo materiálu Duchoborci předal slova: „Přinesli jsme v posledních číslech ‚Historii Kudrina‘, z níž se čtenáři dočetli, že Kudrin byl duchoborcem. Abychom naše čtenáře obeznámili s tou sektou, v níž vyrůstají tak silní lidé, jakým byl bez odporu Kudrin, otiskujeme zde článek B. Parůžka, který nás s duchoborci blíže seznamuje.“ A v rubrice „Různé zprávy“ je informace, že ruský narodnik Vladimír Lvovič Burcev v Paříži žádá redakci Mladých Proudů „o zaslání opisů Tolstého článků, jež naše redakce chová v originále,“ a sice Rozmluvu Tolstého s dělníky, Rozmluvu Tolstého s revolucionáři a Historii duchoborce Kudrina s tím, že by je chtěl uveřejnit na stránkách svého sborníku Byloje.

Konečně na stránkách 4., 5. a 6. čísla Mladých Proudů ze 17. února, 3. a 17. března 1911 uveřejnil Půlpán na pokračování Rozhovor Lva Nikolajeviče Tolstého s revolucionáři 14. října 1908. Na tom se také publikace materiálů, získaných prostřednictvím Makovického, uzavírá. Nebylo to Půlpánovou vinou. Ten počínaje říjnem 1912 připravoval vydávání I. ročníku měsíčníku Nový člověk, a s měsíčním předstihem, tedy v září 1912, psal opět Makovickému do Jasně Poljany: „Příští měsíc začínáme vydávati v Praze veliký lidovýchvňý měsíčník Nový člověk, věnovaný výchově lidu, mírovému, abstinentnímu a dělnickému hnutí.“ A prosil o příspěvek a fotografie z Jasně Poljany. Před první světovou válkou vyšly dva ročníky, první vycházel od října 1912 do července 1913, druhý od září 1913 do července 1914, ale v žádném čísle se jméno Makovického a Tolstého neobjevilo.

16.

Životním posláním Makovického byla služba Tolstému a jeho dílu. Jen v tomto ohledu projevoval nesmírné úsilí a iniciativu. To se odráželo i ve styku s Půlpánem. Jakmile ale Tolstoj zemřel, žil jen jeho památce, cele se věnoval dokončování svých

Jasnopoljanských zápisků, ale vlastní iniciativu při šíření ideálů Tolstého neprojevoval, přestože nadále zůstával v Jasně Poljaně a léčil rolníky i příslušníky rodiny Tolstých. Bez duchovní záštity Tolstého se cítil být bezbranným. Ještě v posledních letech života Tolstého se zamýšlel, co bude, až ten odejde ze života, hledal nového duchovního vůdce, v jehož stínu by mohl nadále žít. Tím novým jeho vůdcem se stal „zavolžský apoštol“, jakýsi novodobý ruský František z Asisi, Alexandr Michajlovič Dobroljubov (1876 – 1943), duchovní vůdce náboženské sekty dobroljubovců. Právě za ním se chtěl Makovický po dokončení svých Jasnopoljanských zápisků vydat, pracovat na vesnici jako čeledín, ale první světová válka jeho záměry zhatila. Za své antimilitaristické postoje se dostal v roce 1915 do tulstého vězení, potom jej zastihla v Jasně Poljaně ruská revoluce a domů do Ružomberka se vrátil až v roce 1920. A když se přesvědčil, že v novém prostředí ideály Tolstého neplatí, odešel dobrovolně ze života jako předtím Tolstoj svým odchodem z Jasně Poljany.

A jaký osud stihl stať Tolstého O socialismu? Ta byla nalezena v jednom ze šuplíků pracovního stolu Tolstého. Jak jsme se již dověděli, Čertkov předpokládal, že ji uveřejní stejného dne v různých jazycích a zemích, jak tomu bývávalo s uveřejňováním jiných prací Tolstého v minulosti. Půlpánovy Mladé Proudly měly ovšem šanci uveřejnit ji v českém prostředí jako první. Ale čas šel a stať se neobjevovala. Svoji úlohu zde mohly sehrát pokračující spory o dědictví Tolstého, stejně jako pověst, že se jedná o stať nedokončenou, na které chtěl Tolstoj ještě pracovat. Ten druhý argument ovšem nemůžeme považovat za určující, neboť stať fakticky ukončena byla, jakkoli se k ní chtěl autor ještě vracet. A když vypukla válka a pak přišla revoluce, bylo její uveřejnění stále méně žádoucí, ba přímo nežádoucí. A tak se stalo, že tato poslední stať Tolstého spatřila světlo světa až v roce 1936, kdy byla uveřejněna i s komentářem ve 38. svazku jubilejních Sebraných spisů Tolstého pod redakcí V. G. Čertkova.² To byla již zcela nová doba. Plejáda českých a slovenských obdivovatelů a následovníků uměleckého a duchovního dědictví Tolstého již odešla nebo odcházela ze života. Po druhé světové válce to platilo dvojnásob. Autor přítomné stati, zabývající se studiem ohlasu díla Tolstého v českém a slovenském prostředí od konce 50. let, na sobě ve svrchované míře poznal, jak si s dědictvím Tolstého zahrává každá doba.

Proces restaurace společnosti na základech tržních mechanismů nastoupený po listopadu 1989, nás v nejednom ohledu vrací až do doby Tolstého, Půlpána a Makovického. A tak stať O socialismu dnes vystupuje v nové svěžesti a má co říci i dnešním generacím u příležitosti 90. výročí smrti Tolstého. Dobře to vystihl jeden z prvních recenzentů Čítanky dělnické mládeže Jaroslav Koška, když v roce 1911 sice litoval, že poslední stať Tolstého nevyšla, ale dodal, že „dříve či později“ v Čechách vyjde. Ta chvíle nastala nyní.

Jedno je jisté: kdyby se lidstvo dokázalo přidržovat duchovního dědictví Tolstého a dalších velikanů ducha, vyvarovalo by se mnohých omylů.

V Praze dne 5. září 2000.

² TOLSTOJ, L. N.: Polnoje sobranije sočiněnij pod obščej redakcijej V. G. Čertkova. Tom 38. Gosud. izd. „Chudožestvennaja literatura“. Moskva 1936, s. 426 – 432, komentáře s. 592 – 593.

The process of restauration of former European socialist societies based on the mechanisms of market means in many aspects of view coming the whole period back up to the beginning of previous century and what more into the 19th century. It was the time of a great Russian novelist and a philosopher Lev Nikolajevič Tolstoj. His work comes out in surprising freshness. His last writing About Socialism written on the invitation of a Czech journalist Karel Půlpán, a redactor of 14-days magazine Mladé Proudy, an organ of a Czech national-socialist party written in the last quarter of his life was an individual premonition of problems of revolutionary movement coming through the whole 20th century resulting in the hard time of our restauration process. Tolstoj prefers recreating society by the way of non-violence but ethic, the way of inner selfimprovement of people and recovering of bad things in society by all means except of violence and political and force solution.

The article is also a testimony of the role of Dušan Makovický – a personal doctor of Tolstoj, a Slovak patriot, a supporter of Czech- slovak – Russian and Slavonic co-operation in the concept of ideal anarchism of Tolstoj. Makovický was not only a doctor of Tolstoj, he was a secretary and helper in literary activity influencing it. It resulted in the writing of the last article. We can only be sorry that a monograph of the author of the article Slovenský lekár Tolstého has not been publisheed as it for the first time shows the role and work of Makovický in the whole wideness of documents.

The article was published in the collection of works of Tolstoj in 1936 with a commentary but it was not accessible for Slovak and Czech readers and what more the commentary was only a partial and uncompleted because the editors of it had not formal documents which are in materials of the author of the article.